

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (2): 807-831

Lise Öğrencilerinin Manevi- İnsani Değerler Eğilimi

Training Of High School Students Spiritual-Human Values

Ayşe İnan Kılıç

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
*Assistant Professor, Sinop University Faculty of Theology, Department of
Religious Education*
Sinop, Turkey

ainan@sinop.edu.tr orcid.org/0000-0002-6079-7432

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 7 July / Temmuz 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 12 December / Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 807-831

Cite as / Atıf: İnan Kılıç, Ayşe. "Lise Öğrencilerinin Manevi- İnsani Değerler Eğilimi [Training Of High School Students Spiritual-Human Values]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/2 (Aralık 2020): 807-831.

<https://doi.org/10.18505/cuid.765415>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: The 21st century, in which science and technology developed with great acceleration, made the physical and social distances between people more permeable with the effect of globalization inherited from the previous century. In such an age where everybody is aware of everything, not only positive developments but also all kinds of information, beliefs and actions that may be considered negative for humanity can instantly spread and become widespread all over the world. For example, the adoption of attitudes and behaviors that do not correspond to human values such as consumption, selfishness, narcissism, vanity, arrogance, humiliation, mockery, especially among young people, is worrisome. It is a fact that the generation Z, who was born in the lap of technology, is vulnerable to technology and more susceptible to its damages. In today's world, which is also defined as the age of technology and information, young people can be exposed to all kinds of written and visual information pollution via the internet. Moreover, this situation paves the way for negative attitudes and behaviors such as waste of time and energy, consumption habits, addiction, estrangement from values, alienation, problem of belonging, dissatisfaction among young people. For this reason, this age is polluting the young people not only mentally but also spiritually. Not only the individual themselves but also societies have to pay the bill for the inability to satisfy the material and spiritual dimension of the human in a healthy and appropriate manner. For this reason, the education of the new generation is a duty on the family, educators, non-governmental organizations and society as a whole. One of the first and most important steps to be taken in order to protect young people from all these adverse developments and to ensure their participation in the society as a healthy individual is undoubtedly their upbringing with moral values. Because values are the preconditions for a young person to exist as an adult with personality, morality, responsibility, sensitivity to the other and their environment, and who has discovered their own meaning and importance in the world. Therefore, knowing the spiritual-humanistic values of young people, who are the guarantors of the future, will give adults an idea about predicting today and the future and taking necessary measures. The aim of this study is; to determine the spiritual-humanistic value tendencies of high school students. The research was conducted on a total of 450 students studying at different types of high schools in the province of Sinop in the 2019-2020 academic year. The research data was collected through questionnaires and scales from quantitative research methods were analyzed according to age, gender, class, economic status, perception of success, family structure, family attitude perception, duration of social media use and social media usage purpose variables. According to the results of the research, the students got the highest average score (4.28) from moral values and the lowest average score (3.19) from respect value. There is a positive correlation between all dimensions of the spiritual-humanistic values disposition scale. Mann Whitney U-Test and Kruskal Wallis H-Test, which are non-parametric tests, were used in the analysis of the scale that did not show normal distribution. According to the test results, there was no relationship between the sub-dimensions of the scale; moral values, love, respect and sensitivity mean scale score and gender, age, perception of success, family attitude perception, duration of social media use and social media use purpose variables, because $p > 0.05$. However, there was a significant correlation between the point average of moral tendency of the sample group and school type, mother education and father education; between the average score of love value and the school type variable; respect value average score and class, school type, perceived economic situation and mother education; between the mean score of sensitivity value and the variable of family structure ($p < 0.05$).

Keywords: Religious Education, Values, Human Values, Spiritual Values, High School Youth.

Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğilimi

Öz: Bilim ve teknolojinin büyük bir ivmeyle geliştiği 21. Yüzyıl, önceki yüzyıldan tevarüs eden küreselleşmenin de etkisiyle insanlar arasında fiziksel ve sosyal mesafeleri iyice geçiren hale getirmiştir. Herkesin her şeyden haberdar olduğu böyle bir çağda sadece olumlu olan gelişmeler değil, insanlık için olumsuz olabilecek her türlü bilgi, inanç ve eylem de anında tüm

dünyaya yayılmakta ve yaygınlaşabilmektedir. Örneğin tüketim, bencillik, özbeğeni, gösteriş, kibir, aşağılama, alay etme gibi insani değerlerle örtüşmeyen tutum ve davranışların özellikle gençler arasında benimsenmesi endişe vericidir. Teknolojinin kucağına doğan Z neslinin, teknoloji karşısında savunmasız ve onun zararlarına daha açık olduğu bir gerçektir. Teknoloji ve enformasyon çağı olarak da nitelendirilen günümüz dünyasında gençler, internet aracılığıyla her türlü yazılı ve görsel bilgi kirliliğine de maruz kalabilmektedir. Üstelik bu durum gençlerde zaman ve enerji israfı, tüketim alışkanlığı, bağımlılık, değerlerden uzaklaşma, yabancılaşma, aidiyet sorunu, doyumsuzluk gibi olumsuz tutum ve davranışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle içinde bulunduğumuz çağ gençleri sadece zihinsel olarak değil aynı zamanda ruhsal açıdan da kirletmektedir. İnsanın maddi ve manevi boyutunun sağlıklı ve uygun şekilde tatmin edilememesinin faturasını sadece bireyin kendisi değil toplumlar da ödemek zorunda kalır. Bu nedenle yeni yetişen neslin eğitimi başta aile olmak üzere eğitimciler, sivil toplum kuruluşları ve toplumun tümünün üzerine bir vazifedir. Gençleri tüm bu menfi gidişattan koruyabilmek ve sağlıklı bir birey olarak topluma katılımlarını sağlayabilmek için atılması gereken ilk ve en önemli adımlardan biri şüphesiz onların değer sahibi olarak yetişmeleridir. Zira değerler, bir gencin kişilikli, ahlaklı, sorumluluk sahibi, ötekine ve çevresine duyarlı, dünyada kendi anlamını ve önemini keşfetmiş bir yetişkin olarak var olabilmesinin önkoşuludur. Dolayısıyla geleceğin teminatı olan gençlerin sahip olduğu manevi-insani değerlerin bilinmesi bugün ve gelecek adına öngörülebilir ve gerekli tedbirleri alabilme konusunda yetişkinlere fikir verebilecektir. Bu çalışmanın amacı; lise gençlerinin sahip olduğu manevi-insani değer eğilimlerini tespit etmektir. Araştırma Sinop ilinde 2019-2020 eğitim öğretim yılında farklı tür liselerde öğrenim gören toplam 450 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden anket ve ölçek yolu ile toplanan araştırma verileri, yaş, cinsiyet, sınıf, ekonomik durum, başarı algısı, aile yapısı, aile tutum algısı, sosyal medya kullanım süresi ve sosyal medya kullanım amacı değişkenlerine göre incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre öğrenciler en yüksek puan ortalamasını (4.28) manevi değerlerden, en düşük puan ortalamasını ise (3.19) saygı değerinden almıştır. Manevi-insani değerler eğilimi ölçeğinin bütün boyutları arasında pozitif yönde bir korelasyon çıkmıştır. Normal dağılım göstermeyen ölçeğin analizinde non-parametrik testlerden Mann Whitney U- Testi ve Kruskal Wallis H- Testi kullanılmıştır. Söz konusu test sonuçlarına göre ölçeğin alt boyutları olan manevi değerler, sevgi, saygı ve duyarlılık puan ortalaması ile cinsiyet, yaş, başarı algısı, aile tutum algısı, sosyal medya kullanım süresi ve sosyal medya kullanım amacı değişkenleri arasında $p>0.05$ olduğu için anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Ancak örneklem grubuna ait manevi değerler eğilimi puan ortalaması ile okul türü, anne eğitimi ve baba eğitimi arasında; sevgi değeri puan ortalaması ile okul türü değişkeni arasında; saygı değeri puan ortalaması ile sınıf, okul türü, algılanan ekonomik durum ve anne eğitimi arasında; duyarlılık değeri puan ortalaması ile de aile yapısı değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$).

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Değerler, İnsani Değerler, Manevi Değerler, Lise Gençleri.

Giriş

İnsanın değer sahibi bir varlık olması, onu diğer canlılardan ayıran en temel özelliklerden biridir. İnsana ait olan akıl, irade, düşünme gibi melekeler değerlerle birleştiğinde insan vicdan sahibi, ahlaklı ve kâmil biri olarak potansiyelini en iyi şekilde ortaya koyabilmektedir. Değerlerini kaybeden insan ise insanlığından uzaklaşmaktadır. Dünya tarihi insanlığın ve dünyanın geleceği için değerlerin ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan pek çok örnekle doludur. Modern zamanlara en yakın çağ olan 20. Yüzyıl bile neredeyse baştan sona savaş, katliam, soykırım, işkence, ayrımcılık gibi insanlık dışı olaylara sahne olmuş ve bu nedenle ünlü tarihçi Eric Hobsbawm tarafından "aşırılıklar çağı" olarak isimlendirilmiştir. Bu yaşanlardan miras olarak bir sonraki çağa şiddet karşısında duyarsızlık ve aşırılıkların normal

kabul edilmesi¹ gibi patolojik bir durum kalmıştır. Ne yazık ki 21. Yüzyıl da da insana, hayvana ve doğaya yönelik olarak şiddet olaylarının çeşitlenerek devam etmesi günümüz insanının sevgi, saygı, hoşgörü, empati, duyarlılık, barışseverlik gibi insani değerler konusunda hala ne kadar eksik olduğunu göstermektedir. Üstelik bilgi çağının yan ürünleri olan dünyevileşme, rekabet, tüketim, bencillik, hızlı yaşam, küresel ısınma gibi maddi-manevi problemlerin giderek küresel soruna dönüşmesi insanlığı kısır döngüye sokmuştur. Bu nedenle 21. Yüzyıl dünyasında tüm dünyanın üzerinde tartıştığı/tartışacağı iki mühim konudan biri “dünyanın yok olmaktan nasıl korunabileceği” diğeri ise, “farklılıklara rağmen bir arada nasıl yaşanabileceği” sorunudur.² Her ne kadar biri fiziksel/çevresel diğeri kültürel bir sorun gibi görünse de her ikisi de birbiriyle ilişkili değer sorunudur. İnsan değer verdiklerini anlamlı bulur, korur ve geliştirir. Değersiz gördüklerini ise sömürür, hırpalar veya yok eder. İnsan için içindekilerin tümüyle beraber çevre değerli kabul edilmediği müddetçe bu problem dünyanın yok oluşunu hızlandıracaktır. Bu nedenle aralarında yakın bir ilişki olan bu iki soruna etkili ve kalıcı çözümler üretebilmek, insanın kendisi dışında kalan varlıklara sevgi ve saygı duygularıyla yönelmesini sağlayacak bir mekanizmanın harekete geçirilmesi ile mümkün olabilir. O halde insanların tutum ve davranışlarını belirleyen temel ölçütler olan değerleri³ tesis etmek ve güçlendirmek en önemli eğitsel hedeflerimizin başında yer almalıdır.

Felsefe, psikoloji, sosyoloji, eğitim bilimleri gibi pek çok sosyal disiplinin kapsama ve ilgi alanına giren “değer” kavramına ilişkin farklı tanımlar yapılmıştır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde değer; “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, paha” olarak tanımlanmaktadır.⁴ Bu sözlük anlamından hareketle kendisine önem atfedilen ve değerli görülen her şey “değer” olarak ifade edilebilir. Erol Güngör’e göre değer; bireylerin yaşamına yön veren, kurallar ve ilkeler tayin eden, ideal amaç ve durum ötesi hedeflerdir.⁵ Schwartz’a göre değerler, insanları ve olayları değerlendirmek, davranışları seçmek ve meşrulaştırmak için kullanılan ölçütlerdir.⁶ Değerlerin oluşumunda inanç, kültür ve din gibi insandan ayırıştırılamayan başat unsurlar önemli yer tutmaktadır. Değerlerin oluşumu aşamasında insan düşünme, kavrama, hissetme ve anlam yükleme gibi hem bilişsel hem duyuşsal alanda pek çok davranış ortaya koyar. Bunun sonucunda değersiz görülenler elenip tercih edilmezken, değerli bulunanlar seçilir, tutum ve davranışlara yansıtılır, tekrarlanır ve yeni kuşaklara aktarılır. Bu bağlamda yazılı olmayan bilgi, tecrübe ve yaşam pratiklerine dayanan değerler, uzun bir süreçte toplumsal konsensüs oluştururlar. Dolayısıyla değerler, hem tek tek bireylerin tutum ve davranışlarını hem de toplumun kültürel kalıplarını yansıtırlar.⁷

Değerler işlevlerine, yapılarına, içeriklerine ve yönelimlerine göre olmak üzere çok farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Örneğin önem sırasına göre temel değerler ve aracı değerler, yönelim durumlarına göre estetik ve politik değerler, işlevlerine göre ise dini, siyasi ve ekonomik değerler gibi.⁸ Erol Güngör de değerleri estetik, iktisadî, siyasi, teorik, sosyal ve dinî değerler olarak gruplandırmıştır.⁹ Her ne kadar farklı özelliklerine göre çeşitli gruplandırmalar yapılsa da değerler tamamen birbirinden kopuk olarak algılanmazlar. Aksine çoğu zaman

¹ Begüm Kurtuluş, “Aşırılıklar Çağı”nın Mirası: Hobsbawm’in Tarih Anlayışı Çerçevesinde Savaşın Dönüşümü, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 /2 (2015), 6-31.

² Yıldırım Omurtag-Timur Karaçay, “21. Y.y.’da Yeni Dünya Düzeni ve Eğitim”, <http://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/etudio/agora/egitim/21yy.html> (Erişim 6 Aralık 2020)

³ Muhammet Şevki Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi Yeni Paradigma İhtiyacı*, Geliştirilmiş 2. Basım (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018), 166.

⁴ Güncel Türkçe Sözlük, “Değer” (Erişim 28 Mayıs 2020).

⁵ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi* (Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği, 1993), 84.

⁶ Ertan Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 221.

⁷ Bülent Dilmaç, *İnsanca Değerler Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2002), 1.

⁸ Yakup Keskin, “Değerler Hakkında Genel Bilgiler”, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 19-52.

⁹ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010), 108.

birbiriyle iç içe görülmekte ve bazen eşanlamlı olarak birbirinin yerine kullanılabilirler. Manevi değerler ile dini değerler, insani değerler ile toplumsal değerler bunun en güzel örnekleridir.

Daha kolay bir tasnif yapabilmek için değerleri kabaca maddi ve manevi olmak üzere iki grup altında toplayabiliriz. Sağlık, fiziksel emniyet, kullanılan araç -gereçler, eşya ve giysiler, binalar maddi değerler arasında yer alırken, manevi değerlerin kapsamı çok daha geniştir. "Görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı"¹⁰ anlamına gelen manevi kelimesinden türetilen manevi değerler; insanın anlam dünyasında karşılığı olan, duygular aracılığıyla yani hissetme ve inanma ile varlık bulan, fizikötesi âleme ilişkin değerlerin tümünü kapsamaktadır. Bu bağlamda inanç ve kutsala ilişkin dini değerler, manevi değer olarak görüldüğü gibi, vatan, millet, bayrak gibi milli değerler ile insanlık sevgisi gibi değerler de manevi değerler kapsamında yer alırlar.¹¹ Yine sevgi, saygı, merhamet, hoşgörü, duyarlılık, sorumluluk gibi en temel insani değerler, toplumsal ya da evrensel değerler olarak tanımlandığı gibi manevi değer olarak da ifade edilebilir. Kısaca manevi değerler insani değerleri de kuşatan daha geniş bir anlam içerirken, insani değerler daha spesifik bir alana işaret eder.

Nesilden nesile aktarılacak gelen manevi-insani değerler, bireysel ve toplumsal bütünlük açısından oldukça önemlidir. Zira insanın en temel ihtiyaçları arasında yer alan sevmek, sevilme, ait olma, değer görme, kendini gerçekleştirme gibi ruhsal gereksinimlerin karşılanmasında değerler, anlamlandırma ve davranışa dökme süreçlerinde aktif rol oynar. İhtiyaçlarını ait olduğu toplumda gönül rahatlığıyla karşılayabilen bireyler, kendileri mutlu ve huzurlu bir şekilde hayatlarına devam ederken aynı zamanda toplumsal devamlılığa da katkı sunmuş olmaktadır. Bu nedenle toplum, kendi devamlılığı için değerleri koruma altına alır ve aile, okul, örf ve adetler, inanç ve geleneksel yapı, terbiye, kültürleme, eğitim gibi çeşitli formel ve informal yollarla onları yeni nesillere aktarmaya özen gösterir.

Değerler eğitimi geçmiş dönemlerde çoğunlukla aile içinde verilmesine rağmen, gerek aile yapısında meydana gelen değişimler gerekse çevresel faktörlerin ve eğitim kurumlarının daha fazla öne çıkması nedeniyle günümüzde okullarda verilmektedir.¹² Elbette ki örgün eğitim kurumlarının sistematik, yaygın ve zorunlu olması, bu konu üzerinde payını ve etkisini artırıcı niteliktedir. Zaten bir insanın yetişmesinde çok önemli yere sahip olan okulların amacı, akademik ve mesleki yeterlik kazandırmanın yanı sıra, toplumsal değerlere sahip iyi bir insan yetiştirmektir.¹³ Yani okullar, sadece bilimsel ve akademik bilgi öğretmenin bir yer değil, buna ilaveten ailede edinilen değerlerin daha da sağlamlaştırılacağı ve üzerine yeni değerlerin bina edileceği eğitim ortamlarıdır.¹⁴ Bu işlevinden dolayı tüm dünyada ahlak ve değerler eğitimi, büyük oranda okulun sorumluluğu altına girmiştir.¹⁵ Ülkemizde değerler eğitimi 2005 programlarına kadar örtük bir şekilde yer almıştır.¹⁶ Açık bir şekilde kavram ilk kez 2005 yılında öğretim programlarında yer almış, MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2010

¹⁰ Güncel Türkçe Sözlük, "Manevi" (Erişim 28 Mayıs 2020).

¹¹ Murtaza Korlaelçi, "Küreselleşme Karşısında Manevi Değerlerimiz", *Felsefe Dünyası* 1 / 41 (2005), 91-110.

¹² Mevlüt Kaya- Osman Taşkın, "Okulda Değerler Eğitimi", *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 131-157.

¹³ Oktay Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 29.

¹⁴ Yakup Keskin, "Değer Eğitimi Yaklaşımları", *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 73-101.

¹⁵ Katherine Covell - Brian Howe, Moral Education Through The 3 Rs: Rights, Respect And Responsibility, *Journal Of Moral Education*, 30 / 1 (2001), 29-41.

¹⁶ Cihat Yaşaroğlu, "Hayat Bilgisi Dersi Kazanımlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi", *Journal of Turkish Studies* 8 / 7 (2013), 849-858. (Erişim 20 Nisan 2020).

812 | Ayşe İnan Kılıç, Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğitimi

yılında bir genelge hazırlayarak, tüm ilk ve ortaöğretim okullarında açık ve örtük şekilde değerler eğitimine ağırlık verilmesini istemiştir.¹⁷ 2018 yılında ise okul öncesinden ortaöğretime kadar temel eğitim kurumlarındaki tüm derslerin ortak teması haline gelmiştir.¹⁸ Öğretim programlarında açıktan değerler eğitimi, başta Hayat Bilgisi dersi olmak üzere Sosyal Bilgiler, Türkçe, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri aracılığı ile verilmektedir.¹⁹ Bununla birlikte diğer branş dersleri içerisinde, öğrenme ortamlarında, öğretmenlerin tutum ve davranışlarında, okul yönetiminin oluşturduğu okul kültüründe de örtük bir şekilde değerler eğitimi yapılmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin okul ortamında değerleri kazanabilmeleri ve içselleştirebilmeleri için örtük ve açık bir şekilde sunulan değerlerden oluşan atmosferin okulun tümünde hissedilmesi gerekmektedir.

Bir insanın kişiliğinin büyük oranda okul öncesi dönemde oluştuğu kabul edilmekle²⁰ birlikte kişilik, ergenlik ve ilk gençlik yıllarında da değişmeye ve şekil almaya devam etmektedir. Çocukluktan yetişkinliğe geçişin yaşandığı ergenlik ve ilk gençlik çağındaki gençler, kimlik arayışında oldukları için genellikle sevip beğendikleri kişileri rol model olarak benimsemekte, onların değer yargılarını kendi değerleri olarak görmektedirler. Bu yaşların genel bir özelliği olarak aileden daha ziyade çevrenin (arkadaş/bilişim teknolojisi vb.) etkisinin yoğun olması, gençleri popüler ve moda değerlere yönlendirmektedir.²¹ Özellikle bilişim teknolojisi alanında ortaya çıkan gelişmeler, değerlerin değişimini de beraberinde getirmiştir.²² Bunun bir sonucu olarak gençler, bedensel haz, tüketim, doyumsuzluk, gösteriş, özbeğeni, sanal beğeni, bencillik, savurganlık, aşağılama gibi olumsuz değerleri benimserken²³, manevi ve insani değerleri demode görüp küçümseyebilmektedir. Gençlere anlık bir doygunluk hissi veren fakat aslında onların ruhlarında daha fazla açlık yaratan bu yapay değerler, sürekli doyum arayan gençleri kendilerine bağımlı yaparak onlarda fiziksel ve ruhsal sorunlar ortaya çıkarmaktadır.²⁴ Ruhsal açıdan problemlili, aidiyet sorunu yaşayan, milli ve manevi değerlere duyarlı, kötü alışkanlıklara sahip gençlerin olduğu toplumlarda güven ve huzurun tesisi oldukça güçtür. Bu nedenle gençlerin hem kendileri hem de toplum menfaatleri için tutum ve davranışlarının itici gücü olan değerlerinin neler olduğunun bilinmesine ihtiyaç vardır. Zira onların sahip olduğu değer yargıları bir anlamda hem geleceği yordamaya ve önlem almaya hem de biz yetişkinlerin özdeğerlendirme yapmasına fırsat taniyacaktır.

1. Araştırmanın Problemi

Gittikçe küçük bir köy haline gelen dünyada şiddet, ayrımcılık, çocuklara ve hayvanlara yönelik istismar, aşırı tüketim, çevre kirliliği, terör, göç, savaş gibi pek çok sorun hem toplumsal hem küresel ölçekte insanlığı tehdit etmektedir. Üstelik bilim ve teknolojinin değer tanımayan kişiler eliyle hoyratça kötülüğe hizmetkar kılınması ve kötülüklerin internet aracılığıyla en korunaklı ve mahrem yer olan evlerin içine kadar sızmış olması, bu sorunu gittikçe kronikleştirmektedir. Teknoloji ile sürekli hemhal olan yeni nesil, onun bu yan etkilerine daha fazla maruz kalmakta ve kişiliği oluşum aşamasında olduğu için ondan daha kolay etkilene-

¹⁷ Esra Özay Köse- Şeyda Gül, "Ortaöğretim 9. Ve 10. Sınıf Biyoloji Ders Kitaplarında Yer Alan Değerler ", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*6 (2020), 35-45.

¹⁸ Adem Beldağ, "Ahlak ve Değerler Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. İbrahim Turan, Bayramali Nazıroğlu (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 203-218.

¹⁹ Mehmet Zeki Aydın - Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi* (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2012).

²⁰ Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Pegem Yayınevi, 1991), 50-51.

²¹ SEKAM, *Türkiye'de Gençlik, Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*, (İstanbul: Sekam Yayınları, 2016), 632.

²² İsmail Doğan, *Sosyoloji*, Ankara: Sistem Yayınları, 1995.

²³ İlkay Alp- Faruk Levent, "Dijital Dönüşümün Öğrencilerin Değerleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Öğretmen Görüşleri", *Turkish Studies*, <https://www.turkishstudies.net/sayi/6ae3ed69-6947-42fc-a21f-7d70132fb38b.pdf>.(Erişim 9 Aralık 2020)

²⁴ Nevzat Tarhan, *Bilinçli Genç Olmak*, 10. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, 61-62.

bilmektedir. İnsanların en küçük toplumsal yapı olan aile başta olmak üzere okul, işyeri, mahalle vb. gibi her yerde barış, hoşgörü ve huzur içinde yaşayabilmesi için özellikle sevgi, saygı ve duyarlılık gibi insani değerlere, yaşama anlam katan ve evrensel değerleri besleyen manevi değerlere çok büyük ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın önemini farkederek eğitimciler, yeni yetişen nesle okullarda “değerler eğitimi” altında örtük ve açık bir şekilde değerleri kazandırmaya çalışmaktadır. Buna mukabil teknolojinin baskın gücü ve başdöndürücü hızı ailelerin ve eğitimcilerin işini zorlaştırmaktadır. Çok yakın bir gelecekte yetişkinlerin yerini alacak ve toplumun gidişatında rol üstlenecek olan gençlerin değerler karşısındaki tutum ve davranışları önem arz etmektedir. Bu bağlamda yapılan araştırmanın temel sorusu “Ortaöğretim gençlerinin insani- manevi değer eğilimleri ne düzeydedir” şeklindedir. Bu temel problem çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Gençlerin manevi-insani değer eğilimleri yaş, cinsiyet, ekonomik durum, sınıf düzeyi, gittikleri okul türü ve başarı algılarına göre farklılaşmakta mıdır?
2. Gençlerin manevi-insani değer eğilimleri aile yapısı, algılanan aile tutumu, annenin eğitim düzeyi, babanın eğitim düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
3. Gençlerin manevi-insani değer eğilimleri sosyal medyayı kullanma amacına ve kullanma süresine göre farklılaşmakta mıdır?

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı geleceğin teminatı olan gençlerin sahip oldukları manevi-insani değerler eğilim düzeylerini tespit ederek, elde edilen sonuçları yaş, cinsiyet, ekonomik durum, okul türü, aile yapısı, aile tutumu, anne-baba eğitim düzeyi, sosyal medya kullanım süresi ve sosyal medya kullanım amacı gibi çeşitli değişkenlere göre incelemektir.

Ortaöğretim gençlerinde değerler ile ilgili olarak farklı illerde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Gökhan Kayır tarafından Eskişehir’de 550 lise öğrencisi ile yapılan “Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Algılarının İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği” isimli yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²⁵ Saygı, sorumluluk, dostluk, barışçıl olma, hoşgörü ve dürüstlük değerlerinden oluşan insani değerler ölçeği ile verilerini toplayan araştırmacı şu sonuçlara ulaşmıştır: Cinsiyet ile barışçıl olma, sorumluluk ve dostluk değer algıları arasında, sınıf ile sadece dostluk değeri arasında, okul türü ile de sadece hoşgörü değeri arasında farklılaşma bulunmaktadır. İbrahim Kısac ve Zülfü Turan tarafından yazılan “Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Yönelimleri” başlıklı makale gençlerin değerlerini belirlemeye yönelik alan araştırması sonuçlarını içermektedir.²⁶ Düzce’de 301 öğrenci üzerinde yapılan araştırma sonucuna göre politik değerler ile okul türü, dini değerler, politik ve bilimsel değerler ile cinsiyet arasında; bilimsel ve estetik değer ile sınıf arasında anlamlı farklılaşma olduğu ortaya koyulmuştur. Abdülaziz Yenişol tarafından “Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi” başlıklı bir doktora tezi hazırlanmıştır.²⁷ İstanbul’da 591 lise öğrencisi üzerinde yapılan araştırma sonucunda öğrencilerin değer ölçeğinden aldıkları toplam puan ile yaş, cinsiyet, sınıf, ekonomik durum, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılaşma olmadığı; sadece adalet ve barış değeri ile sınıf; saygı değeri ile ekonomik durum arasında bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Küçükşen ve Budak tarafından “Lise Öğrencilerinin Sosyal Değer Tercihlerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeylerine Etkisi” başlıklı makale Konya’da

²⁵ Gökhan Kayır, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Algılarının İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

²⁶ İbrahim Kısac- Zülfü Turan, “Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Yönelimleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13/29 (Haziran 2015), 495- 509.

²⁷ Abdülaziz, Yenişol, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 145.

814 | Ayşe İnan Kılıç, Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğilimi

farklı liselerde okuyan 410 üzerinde yapılmış araştırma sonuçlarını içermektedir.²⁸ Araştırma sonucuna göre gençler en yüksek puanı dini değerler, en düşük puanı ise siyasi değerler kategorilerinden almışlardır. Kadınların erkeklere göre dini değerleri anlamlı şekilde yüksek çıkmıştır.

Görüldüğü gibi Konya, İstanbul, Eskişehir, Düzce gibi illerde yapılan diğer araştırmalar ya daha genel ya da daha fazla sayıda değer ölçmüşlerdir. Bu araştırma diğerlerinden farklı olarak öğrencilerin sadece saygı, sevgi ve duyarlılık boyutundan oluşan insani değerler ile manevi(dini) değerler eğilim düzeylerini tespit etmeyi hedeflemektedir. Böylelikle 21. Yüzyıl insanının olmazsa olmaz temel değerleri arasında yer alan saygı, sevgi ve duyarlılık ile bunları besleyen manevi(dini) değerlerin lise çağındaki gençlerde daha detaylı şekilde incelenebilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu araştırma diğer araştırmalarda da konu edilen yaş, cinsiyet, sınıf, okul türü, ekonomik durum, anne baba eğitim değişkenlerinin yanı sıra öğrencilerin başarı algısı, aile yapısı, ebeveyn tutumu, sosyal medya kullanım süresi ve sosyal medya kullanım amacı değişkenlerini de incelemiştir.

3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri ise şunlardır:

1. Kız öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri erkek öğrencilere göre daha yüksektir.
2. Yaş faktörü öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin farklılaşmasında etkilidir.
3. Sınıf faktörü öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin farklılaşmasında etkili bir değişken değildir.
4. Başarı algısı öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin farklılaşmasında etkili bir değişken değildir.
5. Ekonomik durum faktörü öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin farklılaşmasında etkili bir değişken değildir.
6. İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer liselerde okuyan öğrencilere kıyasla manevi-insani değerler eğilim düzeyleri daha yüksektir.
7. Boşanmış ailelerin çocuklarının manevi-insani değerler eğilim düzeyleri diğerlerine oranla daha düşüktür.
8. Aile tutumları olumlu olan gençlerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri diğerlerine oranla daha yüksektir.
9. Babasının eğitim düzeyi daha yüksek olan öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri düşük olanlara kıyasla daha yüksektir.
10. Annesinin eğitim düzeyi daha yüksek olan öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri düşük olanlara kıyasla daha yüksektir.
11. Sosyal medyada çok fazla vakit geçiren öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri diğerlerine kıyasla daha düşüktür.
12. Sosyal medyayı sadece vakit geçirme amacıyla kullanan öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri diğerlerine kıyasla daha düşüktür.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada yer alan insani değer ifadesi sadece sevgi, saygı ve duyarlılık değerlerini kapsamaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler, örneklem grubu ve araştırmanın yapıldığı okullar ile sınırlıdır.

²⁸ Kübra Küçükşen – Hatice Budak, "Lise Öğrencilerinin Sosyal Değer Tercihlerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeylerine Etkisi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları* 3 (2017), 1813-1826.

5. Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma; sınırlı soru aracılığıyla, çok sayıda insanın araştırmaya konu olan herhangi bir şey hakkındaki tutum ve tepkisini sayısal verilere dönüştürerek ölçmeye, elde edilen sonuçları istatistiksel olarak karşılaştırmaya ve genelleştirilebilir bulgular ortaya koymaya yarayan bir yöntemdir.²⁹

5.1. Araştırma Modeli

Araştırma tarama modelindedir. Tarama modelleri geçmişte ya da şimdiki zamanda varolan bir durumu olduğu şekliyle ortaya koymaya çalışan bir yaklaşımdır.³⁰ Bu tür araştırmalarda verileri mevcut olgu ya da olaya müdahale etmeden var olduğu şekliyle tespit etmek önemlidir. Bu çalışmada da veriler herhangi bir yönlendirme ya da müdahale yapılmaksızın olduğu gibi toplanmıştır.

5.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Sinop ilinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Fen Lisesi, Anadolu Lisesi, Mesleki ve Teknik Lise ve Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde 2019-2020 eğitim öğretim yılında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemi ise bu okullarda okuyan ve random yöntemiyle seçilen 162'si kız, 288'i erkek olmak üzere farklı sınıf seviyelerinde bulunan toplam 450 öğrenci oluşturmaktadır.

5.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanması için Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 2019/34 nolu etiki kurul raporu alınmıştır. Ayrıca veri toplama aracı olarak kullanılan "Manevi –İnsani Değerler Eğilimi Ölçeği" nin kullanım izni de yazarına yazılan mail aracılığıyla alınmıştır. Araştırma verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi anketi ve Güneş³¹ tarafından hazırlanan "Manevi –İnsani Değerler Eğilimi Ölçeği(MİDÖ)" ile okullardaki öğretmen ve yöneticiler gözetiminde toplanmıştır. Anketin gönüllülük ve doğruluk kriterleri eşliğinde doldurulması için azami özen gösterilmiştir.

Ölçek 4' ü olumsuz olmak üzere toplam 23 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden 11 tanesi manevi değerleri, 12 tanesi ise insani değerleri ölçmektedir. İnsani değerler ise sevgi(3 madde), saygı(4 madde) ve duyarlılık(5 madde) alt boyutlarıyla sınırlıdır. Ölçeğin tümünden alınabilecek en yüksek puan 115, en düşük puan 23'tür. Manevi değerler boyutundan alınabilecek en yüksek puan 55, en düşük puan 11; sevgi boyutundan alınabilecek en yüksek puan 15, en düşük puan 3; saygı boyutundan alınabilecek en yüksek puan 20, en düşük puan 4; duyarlılık boyutundan alınabilecek en yüksek puan 25, en düşük puan ise 5'dir. Ölçeğin oluşturucusu Güneş tarafından yapılan faktör analizi sonucuna göre ölçeğin geneli için güvenirlik katsayısı. 84'tür. Bizim araştırmamızda ise KMO değeri. 86 olarak bulunmuştur.

5.4. Verilerin Analizi

Anketten elde edilen veriler SPSS 21.0 programına aktarıldıktan sonra analiz edilmeye başlamıştır. Normallik testi sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği tespit

²⁹ Michael Quinn, Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, 3. Baskı çev. ed. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, (Ankara: Pegem A, 2014), 14.

³⁰ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 17. Basım (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2007), 77.

³¹ Adem Güneş, "Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (Aralık 2015), 1354-1360.

816 | Ayşe İnan Kılıç. Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğilimi

edildiğinden, veriler analiz edilirken non-parametrik testlerden olan Mann Whitney U-Testi ve Kruskal Wallis H-Testi kullanılmıştır.

6. Araştırmanın Bulguları

6.1. Örneklem Grubunun Frekans Bilgileri

Aşağıdaki tabloda örneklem grubuna ait frekans bilgileri yer almaktadır.

Tablo 1: Cinsiyet, Yaş, Sınıf Düzeyi, Lise Türü, Başarı Algısı, Aile Yapısı, Aile Tutumu, Anne-Baba Eğitim Düzeyi, Sosyal Medya Kullanım Süresi ve Amacına İlişkin Frekans Dağılımları

Cinsiyet	N	%
Kız	162	36
Erkek	288	64
Yaş		
14	59	13,1
15	110	24,4
16	138	30,7
17	123	27,3
18	20	4,4
Sınıf Düzeyi		
Lise 1	103	22,9
Lise 2	116	25,8
Lise 3	120	26,7
Lise 4	111	24,7
Lise Türü		
Anadolu Lisesi	121	29,9
İmam Hatip Lisesi	118	26,2
Fen Lisesi	97	21,6
Mesleki ve Teknik Lise	114	25,3
Başarı Algısı		
Çok başarılı	87	19,3
Orta seviye	77	17,3
Başarısız	15	3,3
Aile Yapısı		
Sağ ve beraber	408	90,7
Sağ ve boşanmış	27	6,0
Biri/İkisi vefat etmiş	15	3,3
Algılanan Aile Tutumu		
Baskıcı	78	17,3
Demokratik	250	55,6
İlgisiz	9	2,0
İlgilli	79	17,6

Tutarsız	20	4,4
Cevapsız	14	3,1
Baba Eğitim Durumu		
İlkokul	99	22,0
Oratokul	96	21,3
Lise	121	26,9
Üniversite	114	25,3
Lisansüstü	20	4,4
Anne Eğitim Durumu		
İlkokul	149	33,1
Oratokul	113	25,1
Lise	104	23,1
Üniversite	73	16,2
Lisansüstü	11	2,4
Sosyal Medya Kullanım Süresi		
Kullanmam	21	4,7
1 saatten az	28	6,2
1-2 saat	163	36,2
2-3 saat	133	29,6
3-4 saat	60	13,3
4 saat üstü	45	10,0
Sosyal Medyayı Kullanma Amacı		
İletişim	73	16,2
Eğlence/Vakit geçirme	230	51,2
Araştırma/Kişisel gelişim/Haber	96	21,3
Cevapsız/Kullanmıyorum	51	11,3
Genel Toplam	450	100

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun % 36'sının kız, % 64'ünün erkek olduğu, % 13,1'inin 14 yaşında, % 24,4'ünün 15 yaşında, % 30,7'sinin 16 yaşında, % 27'sini 17 yaşında, % 4,4'ünün 18 yaşında olduğu; % 22,9'unun lise 1, % 25,8'inin lise 2, % 26,7'sinin lise 3, % 24,7'sinin lise 4' te okuduğu; % 29,9'unun Anadolu Lisesinde, % 26,2 sinin İmam Hatip Lisesinde, % 21,6' sının Fen Lisesinde, % 25,3'ünün de Meslek Lisesinde okuduğu; % 19,3'ünün kendisini çok başarılı, % 77,3'ünün orta seviyede başarılı, % 3,3'ünde başarısız olarak algıladığı görülmektedir.

Yine örneklem grubunun % 90,7'sinin anne-babası sağ ve bir arada yaşamakta, % 6'sının sağ ama boşanmış durumda, % 3,3'ünün biri veya her ikisi ölmüş durumdadır. Yine gençlerin % 17,3'ü ailesini baskıcı, % 55,6'sı demokratik, % 2'si ilgisiz, % 17,6'sı ilgili, % 4,4'ü tutarsız olarak değerlendirirken, % 3,1'i bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Örneklem grubunun babalarının % 22'si ilkokul, % 21,3'ü ortaokul, % 26,9'u lise, % 25,3'ü üniversite, % 4,4'ü lisansüstü mezundur. Annelerinin ise % 33,1'i ilkokul, % 25,1'i ortaokul, % 23,1'i lise, % 16,2'si üniversite, % 2,4'ü lisansüstü mezundur. Gençlerin % 4,7'si sosyal medyayı kullandıklarını, % 6,2'si 1 saatten az kullandıklarını, % 36,2'si 1-2 saat kullandıklarını, % 29,6'sı

818 | Ayşe İnan Kılıç, Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğilimi

2-3 saat kullandıklarını, % 13,3'ü 3-4 saat kullandıklarını, % 10'u ise 4 saatten daha fazla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuca göre örneklem grubunun yaklaşık % 40'ı sosyal medyayı günde 2 saatten fazla kullanmaktadır. Ayrıca gençlerin % 16,2'si sosyal medyayı iletişim/mesajlaşma, % 51,2'si Eğlence/Vakit geçirme, % 21,3'ü Araştırma/Kişisel gelişim/Haber amacıyla kullandığını beyan ederken, % 11,3'ü bu soruya yanıt vermemiştir. Görüldüğü gibi gençler sosyal medyayı en yüksek oranla (% 51,2) eğlence/vakit geçirme amacıyla kullanmaktadırlar.

6.2. Öğrencilerin MİDÖ'den Aldıkları Puanların Ortalamaları

Tablo 2: Öğrencilerin MİDÖ'den Aldıkları Puanların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değerler	N	\bar{x}	S
Manevi Değerler	450	4.28	.746
Saygı	450	3.19	.937
Sevgi	450	3.89	.891
Duyarlılık	450	4.07	.693
Genel ortalama	450	3.99	.546

Örneklem grubunun manevi değerler boyutundan aldığı puanların ortalaması 4.28; saygı değeri boyutundan aldığı puanların ortalaması 3.19; sevgi değeri boyutundan aldığı puanların ortalaması 3.19; duyarlılık değeri boyutundan aldığı puanların ortalaması 3.89; ölçeğin tümünden aldığı puanların ortalaması ise 3.99 olarak hesaplanmıştır. 5.00 üzerinden değerlendirilen bu sonuçlara göre lise öğrencilerinin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Fakat insani değerlere ait boyutların manevi değerler boyutundan; insani değerler içerisinde de saygı değerinin diğerlerinden daha düşük düzeyde çıkmış olması dikkate değer bir durumdur.

Tablo 3: Faktörler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değerler	Duyarlılık	Sevgi	Saygı	Manevi
Duyarlılık	-	.546**	.112*	.346**
Sevgi	.546**	-	.120*	.364**
Saygı	.112*	.120*	-	.185**
Manevi Değerler	.346**	.364**	.185**	-

Ölçeğin alt boyutları arasındaki korelasyon şu şekildedir: Manevi değerlerle sevgi arasındaki korelasyon puanı .364; Manevi değerlerle duyarlılık arasında .346; Manevi değerlerle saygı arasında .185'dir. Saygı ile duyarlılık arasındaki korelasyon puanı .112; Saygı ile sevgi arasında .120; sevgi ile duyarlılık arasında .546'dır. Bu sonuca göre bütün faktörler arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. En yüksek korelasyon katsayısı ise sevgi ile duyarlılık faktörleri arasında(.546**) olduğu görülmektedir.

6.3. Örneklem Grubunun MİDÖ Ortalamaları ile Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişki Sonuçları

Yapılan Mann Witney U- Testi sonuçlarına göre tüm alt değerlere ait puan ortalaması ile cinsiyet değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Yani "Kız öğrencilerin manevi-

insani değerler eğilim düzeyleri erkek öğrencilere göre daha yüksektir.” Şeklindeki 1. Hipotezimiz doğrulanmamıştır

Yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonuçlarına göre yaş, başarı algısı, aile tutum algısı, sosyal medya kullanımı süresi ve sosyal medya kullanım amacı değişkenleri ile zikredilen puan ortalamaları arasında da $p>0.05$ olduğu için anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Yani Yaş faktörü öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin farklılaşmasında etkili bir değişken değildir. “Şeklindeki 2. Hipotezimiz doğrulanmıştır. “Başarı algısı öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin farklılaşmasında etkili bir değişken değildir.” Şeklindeki 4. Hipotezimiz doğrulanmıştır. “Aile tutumları olumlu olan gençlerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri diğerlerine oranla daha yüksektir.” Şeklindeki 8. Hipotezimiz doğrulanmamıştır. “Sosyal medyada çok fazla vakit geçiren öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri diğerlerine kıyasla daha düşüktür.” Şeklindeki 11. Hipotezimiz doğrulanmamıştır. “Sosyal medyayı sadece vakit geçirme amacıyla kullanan öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri diğerlerine kıyasla daha düşüktür.” Şeklindeki 12. Hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Yine Kruskal Wallis H- Testi sonuçlarına göre; örneklem grubuna ait manevi değerler eğilimi puan ortalaması ile okul türü, anne eğitimi ve baba eğitimi arasında, sevgi değeri puan ortalaması ile okul türü değişkeni arasında, saygı değeri puan ortalaması ile sınıf, okul türü, algılanan ekonomik durum ve anne eğitimi; duyarlılık değeri puan ortalaması ile de aile yapısı değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$). Bu sonuçlara göre; “Sınıf faktörü öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin farklılaşmasında etkilidir.” Şeklindeki 3. Hipotezimiz kısmen doğrulanmıştır. “Ekonomik durum faktörü öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeylerinin farklılaşmasında etkili bir değişken değildir.” Şeklindeki 5. Hipotezimiz kısmen doğrulanmıştır. “İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer liselerde okuyan öğrencilere kıyasla manevi-insani değerler eğilim düzeyleri daha yüksektir.” Şeklindeki 6. Hipotezimiz doğrulanmıştır.

“Boşanmış ailelerin çocuklarının manevi-insani değerler eğilim düzeyleri diğerlerine oranla daha düşüktür.” Şeklindeki 7. Hipotezimiz doğrulanmamıştır. “Babasının eğitim düzeyi daha yüksek olan öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri düşük olanlara kıyasla daha yüksektir.” Şeklindeki 9. Hipotezimiz ve “Annesinin eğitim düzeyi daha yüksek olan öğrencilerin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri düşük olanlara kıyasla daha yüksektir.” Şeklindeki 10. Hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Aşağıda sadece ölçeğin alt boyutları olan manevi değerler, sevgi, saygı, duyarlılık değeri puan ortalaması ile aralarında istatistiki açıdan anlamlı ilişki ortaya çıkan değişkenlere yer verilmiştir.

6.3.1. Manevi Değerler Boyutu

Manevi değerler alt boyutu puan ortalaması ile okul türü, baba eğitim düzeyi ve anne eğitim düzeyi değişkenleri arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 4: Manevi Değerler Puan Ortalaması İle Okul Türü Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Okul Türü	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
Anadolu Lisesi	121	151.95	3	67.25	.000
İmam Hatip L.	118	285.28			
Fen Lisesi	97	248.98			
Meslek Lisesi	114	221.71			

Ölçeğin manevi değerler boyutundan alınan puan ortalaması ile okul türü arasındaki ilişkiyi test etmek için yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonucuna göre bu iki değişken arasında $p=0.000$ düzeyinde önemli bir ilişki bulunmuştur. Bu önemin hangi değişkenler arasında olduğunu görmek için yapılan Tamhane's T2 analizine göre İmam Hatip Lisesi ile Meslek Lisesi arasında $p=0.001$; İmam Hatip Lisesi ile Anadolu Lisesi arasında $p=0.000$; Anadolu Lisesi ile Fen Lisesi arasında $p=0.000$, Anadolu Lisesi ile Meslek Lisesi arasında $p=0.001$ düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre manevi değerler puan ortalaması en yüksek çıkan okul türü İmam Hatip Lisesi, en düşük çıkan okul türü ise Anadolu Lisesi olmuştur.

Tablo 5: Manevi Değerler Puan Ortalaması ile Baba Eğitimi Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Baba Eğitimi	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
İlkokul	99	241.97	4	18.18	.001
Ortaokul	96	242.08			
Lise	121	235.96			
Üniversite	114	202.81			
Lisansüstü	20	130.45			

Öğrencilerin manevi değerler ortalaması ile baba eğitimi arasındaki ilişkiyi test etmek için yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonucuna göre bu iki değişken arasında $p=0.001$ düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Yapılan Tamhane's T2 testi sonucuna göre lisansüstü ile ilkokul arasında $p=0.02$, ilkokul ile üniversite arasında $p=0.04$ düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Manevi değerler puanı en yüksek olan öğrencilerin babaları ilkokul ve ortaokul mezunu iken en düşük puanlı öğrencilerin babaları ise üniversite ve lisansüstü mezundur.

Tablo 6: Manevi Değerler Puan Ortalaması ile Anne Eğitimi Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Anne Eğitimi	N	\bar{x}	s.d	χ^2	p
İlkokul	149	247.29	4	20.91	.001
Ortaokul	113	231.93			
Lise	104	228.59			
Üniversite/Lisansüstü	84	174.38			

Öğrencilerin manevi değerler ortalaması ile anne eğitimi arasındaki ilişkiyi test etmek için yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonucuna göre bu iki değişken arasında $p=0.001$ düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu anlamlı ilişkinin hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Tamhane's T2 testi sonucuna göre ilkokul ile üniversite arasında

$p=0.01$ düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre annesinin eğitim düzeyi ilkokul olan öğrencilerin manevi değer eğilimleri daha yüksek iken; üniversite ve lisansüstü mezunu olan öğrencilerin daha düşük düzeydedir.

6.3.2. Sevgi Değeri Boyutu

Yapılan analizler sonucunda genel olarak sevgi değeri altboyutu ile diğer bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Yani bu araştırmaya göre yaş, cinsiyet, sınıf, özbaşarı algısı, ekonomik durum, aile yapısı, aile tutumu, sosyal medya kullanım süresi ve amacı, öğrencilerin sahip oldukları sevgi değeri üzerinde etkili değildir. Sadece okul türü değişkeni ile sevgi değeri alt boyutu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 7: Sevgi Değeri Puan Ortalaması ile Okul Türü Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Okul Türü	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
Anadolu Lisesi	121	195.48	3	10.86	0.01
İmam Hatip L.	118	223.44			
Fen Lisesi	97	244.74			
Meslek Lisesi	114	243.12			

Öğrencilere ait sevgi değeri puan ortalaması ile okul türü arasında ilişkiyi görmek için yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonucu Tablo 7' de görülmektedir. Buna göre sevgi değeri en yüksek olan okul türleri 245 puan ile Fen Lisesi ve 243 puan ile Meslek Lisesi iken en düşük çıkan okul türü ise 195 puan ile Anadolu Lisesi'dir. Tamhane's T2 analizi anlamlı ilişkinin $p=0.01$ düzeyinde Fen Lisesi ile Anadolu Lisesi arasında olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuca göre Fen Lisesi öğrencileri, Anadolu Lisesi öğrencilerine göre insanlara karşı daha çok sevgi duymaktadırlar.

6.3.3. Saygı Değeri Boyutu

Yapılan istatistiki analizler sonucunda saygı değeri boyutu ile sınıf, lise türü, ekonomik durum, anne eğitimi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Aşağıda bu sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 8: Saygı Değeri Puan Ortalaması ile Sınıf Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Sınıf	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
Lise 1	103	263.72	3	13.82	.003
Lise 2	116	203.85			
Lise 3	120	210.73			
Lise 4	111	228.63			

822 | Ayşe İnan Kılıç, Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğilimi

Sınıf ile Saygı Değeri arasında $p=0.003$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan Tamhane's sonucuna göre anlamlı ilişki lise 1 ve lise 2 arasında 0.003, lise 1 ile lise 3 arasında 0.02 düzeyindedir.

Tablo 9: Saygı Değeri Puan Ortalaması ile Lise Türü Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Lise Türü	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
Anadolu Lisesi	121	189.90	3	16.93	.001
İmam Hatip Lisesi	118	258.39			
Fen Lisesi	97	231.34			
Meslek Lisesi	114	224.27			

Yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonucuna göre okul türü ile saygı değeri arasında $p=0.001$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tamhane's T2 analiz sonucuna göre de bu anlamlı ilişki İmam Hatip Lisesi ile Anadolu Lisesi arasındadır. Tablo 11'de de görüldüğü gibi saygı değerinden en yüksek puanı İmam Hatip Lisesi, ardından Fen Lisesi ve Meslek Lisesi, en son ise Anadolu Lisesi öğrencileri almıştır.

Tablo 10: Saygı Değeri Puan Ortalaması ile Ekonomi Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Ekonomik Durum	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
Düşük	23	231.24	2	6.42	0.03
Orta	389	230.14			
Yüksek	38	174.51			

Tablo 10'da görüldüğü gibi ekonomik durum ile saygı değeri arasında $p=0.03$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Anlamlı farklılaşma orta ile yüksek arasında çıkmıştır.

Tablo 11: Saygı Değeri Puan Ortalaması ile Anne Eğitimi Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Anne eğitimi	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
İlkokul	149	248.40	3	9.40	0.02
Ortaokul	113	225.99			
Lise	104	215.26			
Üniversite/Lisansüstü	84	196.89			

Saygı değeri ile anne eğitim düzeyi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki çıkmıştır. Yapılan Tamhane's T2 testi sonucuna göre anlamlı ilişki ilköğretim ile üniversite arasındadır. Buna göre en düşük puana sahip olan öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyi üniversite/lisansüstü iken, en yüksek puana sahip olan öğrencilerin anneleri ise ilköğretim mezunu olarak tespit edilmiştir.

6.3.4. Duyarlılık Değeri

Tablo 12: Duyarlılık Değeri Puan Ortalaması ile Aile Yapısı Arasındaki Mann Whitney U- Testi Sonuçları

Aile Yapısı	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
Sağ ve beraber	408	220.16	3	6.38	.006
Boşanmış/Ölmüş	42	277.42			

Tablo 12'de görüldüğü gibi duyarlılık değeri ile aile yapısı arasında $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuca göre anne-babası boşanmış ya da ölmüş olanların duyarlılık değeri puanı oldukça yüksektir.

6.3.5. Ölçeğin Genel Puan Toplamı ile Diğer Değişkenler Arasındaki İlişki

Yapılan istatistiki analizler sonucunda ölçeğin genelinde toplam puanı ile lise türü, anne eğitimi ve baba eğitimi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Aşağıda bu sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 13: Ölçeğin Genel Puan Ortalaması ile Lise Türü Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Lise türü	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
Anadolu Lisesi	121	160.32	3	48.92	.000
İmam Hatip L.	118	270.40			
Fen Lisesi	97	253.24			
Meslek Lisesi	114	224.61			

Ölçeğin genelinden alınan puanların ortalaması ile lise türü arasındaki ilişkiyi test etmek için yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonucuna göre bu iki değişken arasında $p = 0.000$ düzeyinde önemli bulunmuştur. Bu önemin hangi değişkenler arasında olduğunu görmek için yapılan Tamhane's T2 analizine göre İmam Hatip Lisesi ile Meslek Lisesi arasında $p = 0,009$; İmam Hatip Lisesi ile Anadolu Lisesi arasında $p = 0.000$; Anadolu Lisesi ile Fen Lisesi arasında $p = 0,000$, Anadolu Lisesi ile Meslek Lisesi arasında $p = 0,002$ düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Manevi-insani değerler ölçeğinin genel ortalamasında en yüksek puan İmam Hatip Lisesine, ardından Fen Lisesi ve Meslek Lisesine, en düşük puan ise Anadolu Lisesine aittir.

824 | Ayşe İnan Kılıç, Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğilimi

Tablo 14: Ölçeğin Genel Puan Ortalaması ile Baba Eğitimi Arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Baba eğitim	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
İlkokul	99	244.33	4	17.37	.002
Ortaokul	96	227.46			
Lise	121	241.74			
Üniversite	114	207.28			
Lisansüstü	20	128.45			

Tablo 14’da da görüldüğü gibi babalarının eğitim düzeyi lisansüstü olan öğrenciler en düşük manevi-insani değerler puanına sahip çıkmıştır. En yüksek puan ise babalarının eğitim düzeyi ilkokul olan öğrenciler çıkmıştır. Kruskal Wallis H- Testi sonucuna göre genel ortalama ile baba eğitim düzeyi arasında $p=0.002$ düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu anlamlı ilişkiyi hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Tamhane’s T2 testi sonucuna göre en yüksek manidarlık $p=0.005$ düzeyinde lisansüstü ile ilkokul arasında bulunmuştur. Lisansüstü ile ortaokul arasında $p=0.04$, lisansüstü ile lise arasında $p=0.01$ düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Tablo 15: Genel ortalama ile Anne eğitimi arasındaki Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları

Anne eğitim	N	\bar{x}	s.d.	χ^2	p
İlkokul	149	247.79	4	15.78	.003
Ortaokul	113	222.50			
Lise	104	229.49			
Üni./Lisansüstü	84	185,05			

Öğrencilerin manevi-insani değerler ortalaması ile anne eğitimi arasındaki ilişkiyi test etmek için yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonucuna göre bu iki değişken arasında $p=0.003$ düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu anlamlı ilişkiyi tespit etmek için yapılan Tamhane’s T2 testi sonucuna göre ilkokul ile üniversite/lisansüstü arasında $p=0.002$ düzeyinde anlamlı bir ilişki çıkmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulguların sonuçları üzerine tartışma ve yorum yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan lise öğrencilerinin manevi değerler boyutundan aldıkları puanların ortalaması 4.28; saygı değeri boyutundan aldıkları puanların ortalaması 3.19; sevgi değeri boyutundan aldıkları puanların ortalaması 3.89; duyarlılık değeri boyutundan aldıkları puanların ortalaması 4.07; ölçeğin tümünden aldıkları puanların ortalaması ise 3.99 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre lise öğrencilerinin manevi-insani değerler eğilim düzeyleri yükseğe yakın seviyededir. En yüksek puan(4.28) manevi değerlerden, en düşük puan(3.19) ise saygı değerinden alınmıştır.

Manevi-insani değerler eğilimi ölçeğinin bütün boyutları arasında pozitif yönde bir korelasyon çıkmıştır. Manevi değerlerle sevgi arasındaki korelasyon puanı .364; Manevi değerlerle duyarlılık arasında .346; Manevi değerlerle saygı arasında .185'dir. En yüksek korelasyon ise sevgi ile duyarlılık faktörleri arasında (.546**) çıkmıştır.

Yapılan Mann Witney U- Testi sonuçlarına göre tüm alt değerlere ait puan ortalaması ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Küçükşen ve Budak tarafından lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma sonuçları da bu çalışmayı destekler mahiyettedir.³² Yine Kaya ve diğerleri tarafından yapılan bir başka araştırma sonucunda da öğrencilerin cinsiyetlerinin benimsenen insani değerler ile ilişkili olmadığı ortaya çıkmıştır.³³ Bununla birlikte araştırmamızla uyumsuz sonuçlar içeren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Kısac ve Turan tarafından ortaöğretim öğrencilerinin değer yönelimleri ile ilgili yapılan bir araştırmada cinsiyet, öğrencilerin değer yönelimleri üzerinde anlamlı farklılaşma nedenleri arasındadır.³⁴ Söz konusu araştırma sonucuna göre kız öğrencilerin dini değer puanları erkek öğrencilerden anlamlı şekilde fazla çıkmıştır. Araştırmamızın veri toplama aracını oluşturan Güneş de aynı ölçek ile yaptığı araştırmada cinsiyet ile manevi-insani değerler arasında kızlar lehine anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.³⁵ Kayır tarafından yapılan başka bir araştırmada da cinsiyet ile barışçıl olma, sorumluluk ve dostluk değer algıları arasında anlamlı farklılaşma bulunmuştur.³⁶ Bu farklı sonuçlar manevi değerlerin oluşumunda cinsiyetin tek başına belirleyici olmadığını ortaya koymaktadır. Kadınların genel olarak daha duygusal yapıda olmaları, duyguların işe koşulduğu davranışlarda onları ön plana çıkarmaktadır. Örneğin empati, hoşgörü, sevgi, sadakat, duyarlılık, uyumluluk, şefkat, merhamet vb. gibi. Ancak bu durum daha çok kişilik özelliklerine bağlanmakta ve yapılan araştırmalar kadınlarla erkekler arasında anlamlı farklılık oluşturacak farklılıkların bulunmadığını ortaya koymaktadırlar. Yani psikolojik, toplumsal ve kişisel özellikler insan davranışları üzerinde cinsiyet faktöründen daha etkili gözükmektedir.

Yapılan Kruskal Wallis H- Testi sonuçlarına göre yaş, başarı algısı, aile tutum algısı, sosyal medya kullanımı süresi ve sosyal medya kullanım amacı değişkenleri ile manevi-insani değerler puan ortalamaları arasında da $p > 0.05$ olduğu için anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Yeniyol tarafından yapılan "Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi" isimli doktora çalışmasında da yaş faktörünün değerler üzerine etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.³⁷

Araştırmada gençlerin başarı algısı ile manevi-insani değerleri arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Bu sonuç olumlu bir durum olarak okunabilir. Zira her ne kadar başarı sadece akademik alanda olmasa da öğrencilerin özbaşarı algısı daha çok ders durumlarıyla ilişkilidir. Bu nedenle okul derslerinde başarı sağlanamasa bile öğrencilerin kendilerini değer sahibi olarak görmeleri anlamlıdır. Bununla birlikte Yeniyol tarafından yapılan araştırma sonucu akademik başarı durumu ile manevi değerler arasında anlamlı ilişkinin varlığından söz eder.³⁸ Yani akademik başarısı yüksek olan gençlerin manevi değer puanları da anlamlı şekilde yüksek çıkmıştır. Elbette sözkonusu araştırma sonucunu bu şekilde etkileyen çok fazla değişken bulunabilir. Ancak akademik başarı genellikle sorumluluk duygusu, çalışkanlık ve aileye vefa gibi değerlerle yakın ilişki içinde olduğundan manevi değerler üzerine pozitif bir katkı yapmış olabilir.

³² Küçükşen - Budak, "Lise Öğrencilerinin Sosyal Değer Tercihlerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzyelerine Etkisi", 1813-1826.

³³ Zöhre Kaya vd. "Lise Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2017), 662-674.

³⁴ Kısac- Turan, "Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Yönelimleri", 495- 509.

³⁵ Güneş, "Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması", 1354-1360.

³⁶ Kayır, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Algılarının İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği*.

³⁷ Abdülaziz, Yeniyol, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 145.

³⁸ Yeniyol, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi*, 151.

826 | Ayşe İnan Kılıç, Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğilimi

Araştırmada ortaya çıkan bir diğer sonuç aile tutumunun gençlerin manevi-insani değerleri üzerinde anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığıdır. Bu sonuç gençlerin aile tutumlarını çok fazla önemsemedikleri ya da çevre faktörünü daha fazla hesaba kattıkları şeklinde yorumlanabilir. Oysa Yenyol tarafından yapılan araştırma sonucu aile tutumu ile manevi değerler arasında demokratik aile tutumu lehine anlamlı bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır.³⁹ Uysal'ın 14- 26 yaş arasındaki gençler üzerinde yaptığı başka bir araştırmada da gençlerin ebeveynlerini otoriter ve ilgisiz algılayanların dindarlık eğiliminin ailesini demokratik olarak algılayan gençlerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre gençlerin sosyal medyayı kullanma süreleri ve amaçları ile manevi-insani değer eğilimleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma yoktur. Bu sonuca göre sosyal medyada az vakit geçiren ile çok vakit geçirenlerin arasında manevi-insani değerler eğilimi bakımından bir fark bulunmamaktadır. Ancak Meydan ve diğerleri tarafından yapılan bir araştırma sonucuna göre hayatı amaçsız olarak değerlendiren ile sosyal medyada vakit geçirme arasında anlamlı düzeyde farklılaşma olduğu ortaya çıkmıştır.⁴¹ Hayatı amaçsız olarak değerlendirme durumu, anlamsızlık ve değerlere karşı mesafeli duruşu da beraberinde taşıdığı çıkarımında bulunursak bu çalışmanın dolaylı da olsa bizim bulgularımızı desteklemediğini ifade edebiliriz.

Araştırmadan elde edilen diğer bulgular şöyledir: Örneklem grubuna ait manevi değerler eğilimi puan ortalaması ile okul türü, anne eğitimi ve baba eğitimi arasında, sevgi değeri puan ortalaması ile okul türü değişkeni arasında, saygı değeri puan ortalaması ile sınıf, okul türü, algılanan ekonomik durum ve anne eğitimi; duyarlılık değeri puan ortalaması ile de aile yapısı değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$).

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre İmam Hatip Lisesinde okuyan öğrencilerin Anadolu ve Meslek Lisesinde okuyanlardan; Fen Lisesinde okuyan öğrencilerin Anadolu Lisesinde okuyanlardan, Meslek Lisesinde okuyan öğrencilerin Anadolu Lisesinde okuyanlardan anlamlı şekilde manevi-insani değerleri yüksek çıkmıştır. Literatüre baktığımız zaman araştırmamızla örtüşür şekilde Kısaç ve Turan tarafından ortaöğretim öğrencilerinin değer yönelimleri ile ilgili yapılan bir araştırmada da İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin lehine dini değerler puan ortalaması Meslek Lisesi öğrencilerinden anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.⁴² İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin manevi değerler puanlarının yüksek çıkmasının nedenleri arasında veli profilinin genellikle dini değerlere önem vermesi⁴³ ve okul müfredatının dini-manevi değerler içeren derslerden oluşması gösterilebilir. Fen Lisesi öğrencilerinin akademik açıdan başarılı öğrencilerden oluştuğu dikkate alındığında bu öğrencilerin de manevi değerlerin insanın anlam dünyasındaki yerini erken yaşlarda kavramış olabilecekleri şeklinde bir yorumda bulunabiliriz. Anadolu Lisesi öğrencilerinin manevi değer puanının diğer okullara kıyasla bu kadar düşük çıkması dikkate değerdir. Fakat Güneş tarafından yapılan araştırmada ise manevi-insani değerler eğilim puanı en yüksek çıkan okul türü Endüstri Meslek Lisesi, en düşük okul ise Fen Lisesi olmuştur.⁴⁴

Araştırma sonucuna göre anne baba eğitim düzeyi ile gençlerin manevi - insani değer eğilimleri arasında bir zıtlık görünmektedir. Yani anne babasının eğitim seviyesi yüksek olan öğrencilerin manevi-insani değerler eğilimi diğerlerine oranla anlamlı şekilde daha düşük

³⁹ Yenyol, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi*, 146.

⁴⁰ Veysel, Uysal, "Gençlerde Empati Eğilimi, Anne-Baba Tutumları ve Dindarlık", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2016), 7-40.

⁴¹ Hasan Meydan ve diğerleri, Sosyal Medya ve Gençlik Değerleri: Zonguldak'ta Liselerde Öğrenim Gören Gençler Üzerine Bir İnceleme, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* (2019) 7, 125-143.

⁴² Kısaç- Turan, "Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Yönelimleri", 495- 509.

⁴³ İhsan Çapcıoğlu- Nurullah Karakaş, "Din, Kimlik ve Müfredat Ekseninde İmam-Hatip Liselerinin Değişen Profili", *2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, ed. Mustafa Yiğitoğlu, Enver Kapağan (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2019), 2, 683-693.

⁴⁴ Güneş, "Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması", 1354-1360.

çıkıştır. Literatürde araştırmamızı destekleyen ve desteklemeyen çalışmaların olduğu görülmektedir. Örneğin Yeniyoğ'un yaptığı araştırmada da anne ve babanın eğitim düzeyi ile gençlerin manevi değerleri arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılaşma bulunmadığı ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Fakat Güneş tarafından yapılan araştırma bizim bulgularımızla örtüşmektedir.⁴⁶ Bilindiği gibi manevi değerler hem geleneksel yaşam tarzını besler hem de onun tarafından koruma altına alınır. Özellikle örgün eğitim kurumlarında daha az kalan insanların daha çok geleneklere dayalı eğitimden geçtikleri ifade edilebilir. Bu bağlamda ilkokul mezunu olan annelerin kendi çocuklarını yetiştirirken manevi değerleri daha fazla referans aldıklarını söyleyebiliriz. Ayrıca tüm dünyayı etkisi altına alan sekülerizmin bilimi ve bilimselliği önceleyen, maneviyatı dışlaması insanlarda bilim ile manevi olan arasında zıtlık bulunduğu algısını ortaya çıkarmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da okullarda verilen eğitim, bilimi önemseme adına sekülerliği ve pozitivizmi desteklemiş, manevi değerleri ise yok saymıştır. Zaten Türkiye'deki genel olarak eğitim anlayışı, dünyevi başarıya odaklı ve gençlerin daha iyi bir okul, daha iyi bir meslek elde etmeleri daha fazla önemsenmektedir.⁴⁷ Doğal olarak bu anlayışı benimseyen seküler eğitim kurumlarında okuyan bugünün ebeveynleri, bilimsellikten yana olmak adına kendileri ve çocukları için manevi değer eğitimi önemsememiş olabilirler. Ya da eğitimi lisans ve lisansüstü olan anneler/babalar manevi değerleri kendi çocuklarına aktarmak isteseler bile aile dışında yer alan arkadaş, sosyal medya, televizyon gibi başka unsurlar, çocukların değer yargılarının oluşumunda daha etkili olmuş olabilir. Aile, her ne kadar çocukların değer yargılarının temellerinin atıldığı en önemli kurum olsa da hem gençlerin içinde buldukları yaş hem de yaşadıkları modern çağ, çevresel etkenleri aileden daha etkili hale getirebilmektedir. Zira bu yaş grubundaki gençler kimlik arayışında oldukları için kendilerine sunulan popüler, baskın ve moda değerlerden çok kolay etkilenebilmekte, aile ve toplumun değerlerini beğenmeyebilmektedirler.⁴⁸

Araştırmadan elde edilen sonuçlar arasında saygı değeri ile anne eğitimi düzeyi arasında ters yönde anlamlı bir ilişkinin olması dikkate değer bir durumdur. Bu araştırmada eğitimli annelerin çocuklarında saygı değerinin daha düşük çıkmış olmasını farklı nedenlerle açıklayabiliriz. Bunlardan ilki gençlerin başta sosyal medya olmak üzere kitle iletişim araçları ile daha fazla haşır neşir olmaları ve eğitim düzeyleri yüksek de olsa ailelerin bu konuda çözüm üretmemeleri sayılabilir. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek olan annelerin genellikle dışarıda çalıştığını ve yoğun olduklarını göz önünde bulundurduğumuzda çocuk ile geçirilen vaktin daha kısıtlı olmasından kaynaklı bir iletişim azlığından söz edilebilir. Yine bireylerde eğitim düzeyi arttıkça kişisel hak ve özgürlükler, özsaygı gibi değerler daha ön plana çıkmaktadır. Ayrıca modernizmin ürünleri olan bireysellik vurgusu bencilliği, hakkını arama anlayışı saygı ihlalini, kişisel özgürlük anlayışı ise başkalarını düşünmemeyi, anlamamayı, kaba olmayı beraberinde getirebilmektedir. Özellikle de annelerin başta çocukların kişiliklerinin oluştuğu ilk çocukluk dönemi olmak üzere çocuklarıyla daha uzun vadeli ve tesirli beraberlik geçirdikleri hesaba katıldığında, eğitim seviyesi yüksek ailelerin çocuklarının bu zihinsel ve duyuşsal atmosferden kolayca etkilenebilecekleri yorumunu getirebiliriz.

Araştırma bulgularına göre saygı değeri ile okul türü arasında istatistiksel açıdan bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Yapılan analiz sonucuna göre farklılaşma en yüksek puanı alan İmam Hatip Lisesi ile Anadolu Lisesi arasındadır. İmam Hatip Lisesinde okuyan öğrencilerin saygı değerinin yüksek çıkması aslında beklenen bir durumdur. Zira aldıkları dini eğitim onlara başta anne baba olmak üzere diğer insanlara karşı saygılı davranmayı kazandırmayı amaçlamaktadır. Araştırmamızda Anadolu Lisesinde okuyan öğrencilerin saygı değeri tutum

⁴⁵ Yeniyoğ, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi*, 147-148.

⁴⁶ Güneş, "Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması", 1354-1360.

⁴⁷ Mustafa Tekin, "Batı'da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri", <https://www.insanvetoplum.com/content/6-sayilar/4-4/8-m0051/mustafa-tekim.pdf>. (Erişim 10.12.2020)

⁴⁸ Fatih Çınar, "Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profilleri Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/43*, (2019) 164-186.

828 | Ayşe İnan Kılıç, Lise Öğrencilerinin Manevi - İnsani Değerler Eğilimi

puanının en düşük çıkması dikkate değer bir durumdur. Lise öğrencilerinin değer yönelimlerinin incelendiği bir çalışmada Anadolu Lisesi öğrencilerinin bütün değer yönelimlerine Meslek Lisesi öğrencilerinden daha fazla önem verdikleri tespit edilmiştir.⁴⁹ Ancak sözkonusu çalışma sadece Anadolu ve Meslek Lisesi öğrencileri üzerinde yapıldığı için bizim çalışmamızla tam olarak paralellik arz etmemektedir.

Yine çalışmada saygı değeri ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur. Fraklılaşma Lise 1. Sınıf öğrencileri ile Lise 2. Ve Lise 3. Sınıf öğrencileri arasında olup en yüksek puan Lise 1. Sınıf öğrencilerine aittir. Bu sonucu şöyle yorumlayabiliriz: 9. Sınıf öğrencileri, çocukluktan gençliğe yeni geçtikleri için çocuklara has daha masum ve daha insancıl özellikler sergileyebilirler. (Bu araştırma okulların yeni açıldığı Ekim ayı içerisinde yapılmıştır.) Ancak okula uyumun artmasının ardından gelen daha sonraki yıllar, çekingenliğin ve uyum problemlerinin sona erip, gençlerin yetişkinliğe adım atarken kendini ispat etmek adına her türlü saygısızlığı özgüven olarak yorumladıkları bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Lise son sınıf ise yetişkinlik döneminin eşiği olarak önceki yıllara oranla olgunluğun, sorumluluk duygusunun ve bilinçlenmenin çoğaldığı bir dönemdir. Lise 2 ve Lise 3. Sınıfların saygı değerine ait puan ortalamalarının en düşük, son sınıf öğrencilerinin ise Lise 1. Sınıflardan sonra en yüksek olması bu görüşü destekler mahiyettedir. Kayır tarafından orta-öğretim öğrencilerinin değer algıları üzerinde yapılan araştırma sonucunda da sınıf ile saygı değeri arasında anlamlı bir ilişki çıkmamış olmasına rağmen, 9. Sınıf öğrencilerinin 12. Sınıf öğrencilerine göre daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir.⁵⁰ Ayrıca aynı çalışmada sınıf ile dostluk değeri arasında anlamlı farklılaşma çıkmıştır. Yani sınıf düzeyi arttıkça dostluk değerinde azalma görülmektedir.

Araştırma sonucunda dikkat çeken bir durum da kendi ekonomik durumlarını yüksek olarak değerlendiren çocukların saygı değerinin istatistiki açıdan anlamlı şekilde en düşük çıkmış olmasıdır. Zenginlik bazen yetişkin insanlarda bile güç, iktidar, yeterlik, özbeğeni ve kibir duygusu oluşturabilir. Henüz kişiliği tam oturmamış ergenlik ve ilk yetişkinlik evresindeki gençlerin, ekonomik zenginliğin verdiği olumsuz duygu ve tutumlardan etkilenmemesi pek kolay değildir. Bunun bir sonucu olarak da kendini zengin algılayan gençlerde maddi değerler daha fazla ön plana çıkabilmekte ve kibir, bencillik, duyarsızlık gibi olumsuz tutum ve davranışlar saygı değerinin gerektirdiği hassasiyeti ve özeni azaltabilmektedir.

Araştırma bulgularından biri de duyarlılık değeri ile aile yapısı arasında anlamlı bir ilişkinin ortaya çıkmasıdır. Anne babası ölmüş ya da boşanmış aile yapısına sahip gençlerin duyarlılık değeri anne babası sağ ve bir arada olanlardan anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Vurdumduymazlığın zıttı olan duyarlılık; çevreye ve insana karşı hassas olmak, olup bitene tepki vermek demektir. Talim Terbiye Kurulunun 2004 yılında yayınladığı Sosyal Bilgiler Dersi öğretim programı içerisinde yer alan duyarlılık değerinin toplumsal olaylar, doğal çevre ve kültürel miras olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda insani değerler içerisinde en yüksek puan olarak çıkan duyarlılık(4.07) değerine sahip gençler, doğaya, tarihe ve çevrelerinde olup biten olaylara karşı ilgili ve hassas davranmaktadırlar. Ölüm ya da ayrılık gibi çocukları ve gençleri duygusal açıdan daha fazla etkileyen olaylar, aynı zamanda hassasiyet durumunu da artırmaktadır. Yani üzülme, duygusal olarak acı çekme, çaresizlik hissetme aynı zamanda bir şeye duyarsız kalmamayı da içerir.⁵¹ Olaylara ve çevreye karşı duyarsız kalmamak ise insanda duyarlılık değerini de geliştirir. Her zorluğun insanı güçlendiren, büyüten ve geliştiren bir yönü olduğu dikkate alındığında duygusal zorluk yaşamış olan gençlerin çevreye, insana ve topluma karşı duyarlılık değeri kazanmasını daha rahat anlayabiliriz.

Sonuç olarak gençlerin manevi-insani değerler eğilimlerini etkileyen çok çeşitli faktörler bulunmaktadır. Teknoloji artık geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde hayatın her

⁴⁹ Kaya vd. "Lise Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", 662-674.

⁵⁰ Kayır, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Algılarının İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği*.

⁵¹ Abdülaziz Tantik, "Aklın Kalbin ve Ruhun Acı Çekmesi", *Şarkul Avsat*, (Erişim 8 Haziran 2020).

alanına hükmettiğine göre en makul çözüm yarınlarnın mirasçısı olan gençlerin “değer” zırhı ile donanmasıdır. Bunun için de şu önerilerde bulunabiliriz:

Öneriler

Öncelikli olarak lise öğrencilerini etkileyen ve onların değer yargılarını şekillendiren etmenleri doğru tespit edebilmek için derinlemesine mülakat, odak grup çalışması gibi nitel araştırmalara ağırlık verilebilir.

Liselerde her dersin içerisinde verilmesi öngörülen değer eğitiminin daha etkin olması için öğretmenlerle iş birliği yapılmalıdır. Zira en önemli eğitim kazanımı olan değer eğitimi, öğrencilere rol model olan öğretmenler aracılığıyla gerçekleşebilir. Bu nedenle eğitim fakültelerindeki öğretmen adaylarına ve mevcut öğretmenlere değer eğitimi ve yöntemleri konusunda daha fazla eğitim verilebilir.

Liselerde verilen değerler eğitiminde saygı ve sevgi gibi evrensel değerlere daha fazla ağırlık verilmelidir.

Öğrencilere değer eğitimi bir ders gibi sözlü olarak aktarılmaktan ziyade yaparak yaşayarak kazandırılmalıdır. Bu bağlamda öğrencilerin çeşitli proje ve etkinliklerde aktif rol alması sağlanabilir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde manevi-insani değerler öncelikli olmalı, ahlaki gelişim ve kişilik gelişimi için öğrencilere rol model olabilecek DKAB öğretmenleri yetiştirilmelidir. Bu konuda DKAB öğretmeni yetiştiren yükseköğretim kurumlarına büyük görev düşmektedir.

Değerlerin kazandırılması aşamasında öğrencilerin eleştirel düşünme, analiz ve sentez yapabilme becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklerin hazırlanması gerekir. Bunun için gündelik hayattan örnekler, sosyal medyadan alıntılar gibi öğrenciler için aktüel olan meselelerin sınıf ortamına taşınması çok önemlidir.

Sınıf içi rekabet yerine iş birliğine dayalı grup etkinlikleri, spor ve sanat etkinlikleri, geziler, insani yardım ve sosyal sorumluluk projeleri düzenlenebilir.

Her gün şahit olunan çevre kirliliği, savaş, açlık, yoksulluk, adaletsizlik, şiddet, cinsel istismar gibi sorunlar beyin fırtınası, örnek olay, drama, problem çözme gibi yöntemler eşliğinde sınıf ortamında tartışılabilir. Böylece bir yandan öğrencilerde bilinçli farkındalık oluşturulurken diğer yandan değerlerin özümsemesi sağlanabilir.

Değerler eğitiminde yöntem ve teknik geliştiren uygulamalı saha çalışmalarına daha fazla ağırlık verilebilir.

Kaynakça

- Akbaş, Oktay. Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Alp, İlkyay - Faruk Levent. "Dijital Dönüşümün Öğrencilerin Değerleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Öğretmen Görüşleri". *Turkish Studies*. Erişim 9 Aralık 2020. <https://www.turkishstudies.net/sayi/6ae3ed69-6947-42fc-a21f-7d70132fb38b.pdf>.
- Avcı, Nazmi. *Toplumsal Değerler ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Açık Toplumda Din Eğitimi Yeni Paradigma İhtiyacı*. Geliştirilmiş 2. Basım. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018.
- Beldağ, Adem. "Ahlak ve Değerler Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. İbrahim Turan, Bayramali Nazıroğlu. 203-218. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- Covell, Katherine - Howe R. B. Moral Education through the 3 Rs: Rights, Respect And Responsibility-Lity, *Journal of Moral Education*, 30/1 (2001), 29-41.
- Çapcıoğlu, İhsan - Nurullah Karakaş. "Din, Kimlik ve Müfredat Ekseninde İmam-Hatip Liselerinin Değişen Profili". *2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*. ed. Mustafa Yiğitoğlu, Enver Kapağan. 2/683-693. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2019.
- Çınar, Fatih. "Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profilleri Üzerine Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2019), 164-186.
- Dilmaç, Bülent. *İnsanca Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2002.
- Doğan, İsmail. *Sosyoloji*. Ankara: Sistem Yayınları, 1995.
- Güneş, Adem. "Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41 (Aralık 2015), 1354-1360.
- Güneş, Adem. Şiddet, *Din Eğitimi ve Değerler*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2018.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği, 1993.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Ötüken Yayınları, 1998.
- Hökelekli, Hayati. *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011. <https://www.insanvetoplum.com/content/6-sayilar/4-4/8-m0051/mustafa-tekin.pdf>.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 17. Basım, 2007.
- Kaya Mevlüt- Taşkın Osman. "Okulda Değerler Eğitimi". *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.
- Kaya, Zöhre vd. "'Lise Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2017), 662-674.
- Kayır, Gökhan. *Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Algılarının İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011. Erişim 2 Ekim 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Kaymakcan, Recep. "Değer Kavramı ve Gençlerin Dini Değerleri". *Eğitime Bakış*. 6/18 (Ekim-Kasım- Aralık 2010), 10-16.
- Keskin, Yakup. "Değerler Hakkında Genel Bilgiler". *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.
- Keskin, Yusuf - Bekir Öğretici. Sosyal Bilgiler Dersinde "Duyarlılık" Değerinin Etkinlikler Yoluyla Kazandırılması: Nitel Bir Araştırma. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 11/25 (Haziran 2013), 143-181.
- Kısaca, İbrahim- Zülfü Turan. "Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Yönelimleri". *Değerler Eğitimi Dergisi*. 13/29 (Haziran 2015), 495- 509.
- Köylü, Mustafa. *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.
- Kurtuluş, Begüm. "Aşırılıklar Çağı'nın Mirası: Hobsbawm'in Tarih Anlayışı Çerçevesinde Savaşın Dönüşümü". *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 /2 (2015), 6-31.

- Küçükşen, Kübra - Budak, Hatice. "Lise Öğrencilerinin Sosyal Değer Tercihlerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeylerine Etkisi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları* 3 (2017), 1813-1826.
- Meydan, Hasan vd. "Sosyal Medya ve Gençlik Değerleri: Zonguldak'ta Liselerde Öğrenim Gören Gençler Üzerine Bir İnceleme". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. (2019) 7, 125-143.
- Omurtag, Yıldırım -Timur Karaçay. "21. Y.y.'da Yeni Dünya Düzeni ve Eğitim". Erişim 6 Aralık 2020. <http://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/etudio/agora/egitim/21yy.html> .
- Özensel, Ertan. "Sosyolojik Bir Olgular Değer". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 217-239.
- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. 3. Baskı. çev. ed. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem A, 2014.
- SEKAM. *Türkiye'de Gençlik, Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*. İstanbul: Sekam Yayınları, 2016.
- Tantik, Abdülaziz. "Aklın Kalbin ve Ruhun Acı Çekmesi". *Şarkul Avasat*. Erişim 8 Haziran 2020. <https://turkish.aawsat.com/home/article/1978556/abdulaziz-tantik/aklin-kalbin-ve-ruhun-acı-çekmesi>.
- Tarhan, Nevzat. *Bilinçli Genç Olmak*. 10. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Tekin, Mustafa. "Batı'da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri". Erişim 10.12.2020.
- Türkçe Güncel Sözlük. "Değer". Erişim 28 Mayıs 2020. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=değer>.
- Türkçe Güncel Sözlük."Manevi". Erişim 28 Mayıs 2020. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=manevis>.
- Uysal, Veysel. "Gençlerde Empati Eğilimi, Anne-Baba Tutumları ve Dindarlık". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (2016), 7-40.
- Yaşaroğlu, Cihat. "Hayat Bilgisi Dersi Kazanımlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi". *Journal of Turkish Studies*, 8/7 (2013) 849-849. Erişim 20 Nisan 2020. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.48382013>.
- Yenirol, Abdülaziz. *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016. Erişim 28 Ekim 2020.